

את פתח – אתגר פירוק הזהויות בעולם פוסטמודרני

פתיחתא: "מאין באת ולאן אתה הולך?!" (אבות א', ג')

חלק ב'¹: אתגר החינוך ובניית הזהות בעידן פוסט מודרני – מוחזקות טענה וראייה

בהמשך לחלק א'² נעמיק כאן בדיון החינוכי.

העולם הפוסטמודרני מאתגר מאוד את כולנו: הורים, מחנכים ומחנכות ואי אפשר לא להעלים אותו ולא להתעלם ממנו. במאמר קצר זה נציע כמה עקרונות עבודה שעשויים לסייע באתגר החינוכי של גיבוש הזהות בעידן שלנו. על מנת לעשות כן נעמוד תחילה על האתגר ורק לאחר מכן ננסה להציע התמודדות עקרונית עם התופעה ומשם נגזור עקרונות עבודה חינוכיים.³

מהו האתגר הפוסטמודרני? בתמציתיות – **הפירוק** (דקונסטרוקציה, בשפה האקדמית).

הפירוק הוא אי היכולת לומר שום דבר על דבר.

אמנם שלילת הנקודה המכוננת האחת (המודרניות) וריבוי הנרטיבים היא אתגר גדול בפני עצמו, אולם אין היא האתגר היחיד. הבעיה מעצימה כאשר שוללים את עצם יכולת הוויכוח על הערכים והאמונות שלנו. היו שחשבו שהעולם הפוסט-מודרני מאפשר את הקבלה ההדדית "איש את רעהו" ועל ידי זה יבוא שלום לעולם. אולם, מעבר לעובדה שהמציאות מוכיחה שהדבר הזה עצמו אינו אפשרי, שכן החיים מלאים בצמתים והתנגשויות בין ערכים ובין אינטרסים במסגרת המאבק על המשאבים הרוחניים, הלאומיים והכלכליים בין בני אדם, הרי שהבעיה החמורה יותר כאן היא - **שלילת הזהות של האדם**. אם האמונות, הערכים והסיפור שלי בעולם זוהמו בהבניות אינסופיות, שמעקרות כל סיכוי לאותנטיות ולאמירה ערכית כלשהי – הרי ש"האני" לא באמת קיים ו"האני" לא יכול להגיע למפגש אם הוא לא קיים. בכך, בפועל, תם השיח. כאשר אדם "מאפס" את עצמו אין סיכוי להגיע לשיחה, לדיון או למערכת יחסים כלשהי, שכן כל מערכת יחסים היא בין שניים לפחות. עולם כזה הוא עולם עקר ועצוב המלא בייאוש. לפיכך, הסכנה

¹ מצורף [בקישור כאן](#) מפת האינפוגרפיקה, פוסט מודרניזם- האתגר וההזדמנות, כקובץ לשימוש בכיתה

² [את פתח חלק א' בקישור כאן](#)

³ המאמר מתבסס של הרצאתו של הרב בני להמן

בפוסטמודרניזם היא, שבמקום לפנות מקום לריבוי ועושר העולמות (שזו ההזדמנות), הוא עלול להוביל בפועל, לייאוש באמצעות מחיקת הייחודיות של כל אחד ואחד, כמפורט להלן:

1. קושי של האדם להאמין בעצמו, בסיפור שלו ושל קבוצת השייכות שלו.
2. קושי גדול לחנך לסל ערכים מסוים קל וחומר ל"סולם ערכים" המתעדף ערך על פני ערך אחר במציאות.
3. קושי משמעותי ביכולת האדם והקבוצה לקחת אחריות על המציאות ולהכריע בה.
4. קושי להכריע בסוגיות פוליטיות, חברתיות, דתיות, כלכליות ולאומיות. שהרי אין אמת מידה אחת.

מכאן שהאתגר הגדול ביותר של המצב הפוסטמודרני הוא אתגר פירוק הזהות.

על אף הסכנות הטמונות במצב הפוסט מודרני, קיימת בו ההזדמנות לגיבושה של זהות העשויה להיות עדינה יותר, מרוככת, ממותנת, מקבלת ומכילה לצד עמוד שדרה וערכים, רצונות ואינטרסים שהיא מוכנה להיאבק עליהם. הזדמנות זו מחייבת היכרות עם האתגר, כבוד לאתגר וניסיון לפעול בתוכו בנחישות וענווה.

אתגר זה מתחלק לשדות שונים:

האדם וקהילתו

האדם ומשפחתו

האדם מול עצמו

האדם אל מול העולם

האדם ומדינתו

מוחזקות וטענה – ארגז כלים לאדם המתמודד

אחד הכלים החשובים להתמודדות הוא האבחנה בין שלושה מושגים, הלקוחים מתוך עולם הלימוד הבית מדרשי. מושגים אלה עומדים זה לצד זה ויש להבחין ביניהם: "מוחזקות", "טענה" ו"ראייה". **שלושת היסודות הללו וההבדלה ביניהם יכולים להוות כלי משמעותי לחינוך בעידן פוסטמודרני.**

מוחזקות - המוחזקות היא מה שהאדם בא אתו. המורשת היושבת על חוויות, על רגשות, על מקום של שייכות ומפגש עם החיים עצמם. במובן הזה ניתן לבקש מהאדם לנסות לזהות בעצמו נקודות של מוחזקות, כלומר נקודות של זהות שהוא בא איתם, שמלוות אותו בחוויה שלו את המציאות.

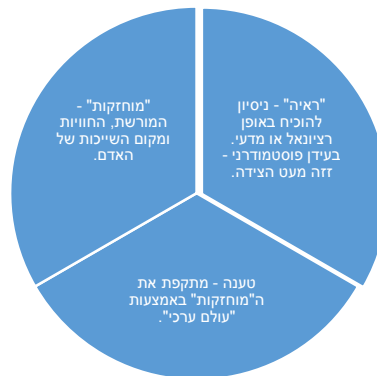
טענה - הטענה מוציאה מהכוח אל הפעול את העולם הערכי של האדם סביב המוחזקות (מורשת). הטענה איננה הוכחה. הטענה היא פריסת העולם הערכי שלי אל מול המוחזקות. הטענה חשופה לערעור ולהרהור אבל היא עדיין מסוגלת לתת הקשר ולהסביר את המוחזקות עצמה. לדוגמא: אם המוחזקות שלי היא "שמירת השבת" הטענה עשויה להיות: "שבת מטעינה אותי באנרגיות לכל השבוע, היא ממתנת את כוח השליטה שלי בעולם ונוטעת בי ענווה או התנקות ומנוחה". בכל הטענות הללו אין ראייה או הוכחה אחת - מדוע שבת היא "אמת מוחלטת" המחייבת את שמירתה, אבל טענות אלו בהחלט עשויות לחזק ולתקף את השבת עצמה עבור האדם ובן שיחו.

ראייה - היא ניסיון להוכיח באופן תקף, באמצעים שכליים (אפריוריים) או אימפריים (ניסוניים, מראה עיניים) את המוחזקות. צריך להכיר בכך שבעידן פוסטמודרני ההילה סביב "הראיות" הולכת ויורדת ועל כן על אף שמדובר בכלי לגיטימי בעל תקפות הוא מעט פחות אפקטיבי בשדה הפוסטמודרני מאשר כלי הטענות.

אם נסכם, הטענה מתקפת את המוחזקות של האדם, אבל יש להכיר בכך שלא ניתן להפוך אותה ל"ראיה" ולכן היא איננה מזוהר מוחלט בפני "רוחות התקופה". ה"טענה" עושה מקום ל"מוחזקות" במפגש, אבל אין בכוחה להוכיח את תקפותה. הפוסטמודרניזם מפקפק ביכולת להוכיח. מלחמה בכך, גם אם היא נכונה, לא בהכרח תעזור. מה שעשוי לסייע זה לתת לאדם כלי למצוא את עצמו בעולם. תפקידנו לתת לגיטימציה לנקודות האחיזה של האדם (=מוחזקות) שניתן לחזק אותן עם "טענות" ערכיות, אישיות, הקשריות. יש להדגיש כי הטענות לא מבקשות להוכיח, אלא לתת תוקף מציאותי-זהותי. כלומר, להדגיש ולהעצים את ה"אני" הנוכח במפגש.

בעולם החינוך

כאנשי ונשות חינוך תפקידנו בעת הזו, להביא את "האמת שלנו" או ביתר דיוק את ה"מוחזקות" שלנו המצוידת ב"טענות". כך נוכל להדגים לתלמידים ולתלמידות שלנו כיצד מנכיחים בעולם נקודות של זהות וכיצד נותנים להן תוקף, משמעות ואחיזה יציבה במציאות ובשיח אודות מציאות זו.

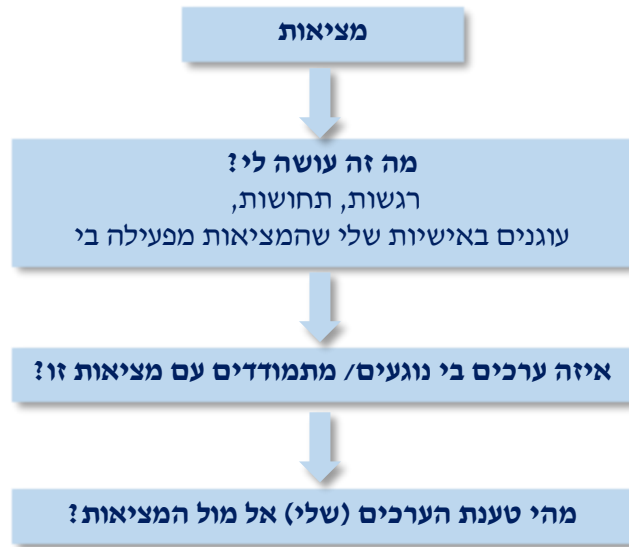
העולם הפוסט מודרני מפרק את הזהות שלנו לגורמים. כפי שהראינו, המצב הפוסטמודרני לא מאפשר לאדם ייחודיות, הוא כופה על האדם להיות אסור בכבלי ההבניות השונות ומעקר את יכולתו להיות אותנטי. ריבוי הנרטיבים תולש גם הוא את האדם לכאורה מהקשר שלו. המלחמה על האמת היא חשובה, אולם יש לזכור שלא צריך לנהל אותה על הגב של התלמידים או על הגב של בני אדם בכלל.

כניסה לכיתה בשיעור אזרחות, חינוך, מחשבת ישראל ואפילו בשיעור תלמוד חייבת להציף סוגיות של זהות ושייכות תוך רצון לעגן זהות ותשתית ערכית לתלמידים. אולם, את הדיון בסוגיות אלה לא ניתן לנהל באמצעות "התנצחות ראייתית" או בניסיון להוכיח איזה עולם "צודק" ואיזה עולם טועה, אלא יש לנהל באמצעות איתור של נקודות "מוחזקות" של התלמידים נוכח הסוגיה המדוברת ולחשוף באמצעות התלמידים את העולם הערכי עליו יושבת המוחזקות הזו.

אם נוריד את הרעיון לתוך המעשה החינוכי, נוכל להצביע על מספר כלי עבודה ועקרונות חינוכיים תקפים:

כלי עבודה ראשון - מוחזקות וטענה

הכלי שהנחנו כאן מבקש להחליף בקשת ראיות מוצקות לזהות שלנו או לאמת שלנו ולהמיר אותן בחיפוש אחר "טענות", כלומר נקודות שיעניקו פשר, חיים, עומק ומשמעות לזהות ולאמת שלנו. כאשר הצפנו סוגיה אנו מתבקשים קודם כל להציף את המוחזקות ולשאול: מה הסוגיה הזו עושה לי? אילו רגשות ותחושות היא מציפה בי? לאיזה מקום בעולם שלי זה מחבר אותי? לאיזה עוגנים הסוגיה הזו מתחברת אצלי? לאחר שאיתרנו את העוגנים הללו ניתן לפנות לשיח שמנסה לתקף את המוחזקות הזו באמצעות "ערכים".

לפרקטיקה הזו יתרונות רבים: הראשון, הכרה בבעיה מבלי לבקש משהו שאין בכוחנו לתת. השני, בקשת הטענה - אינה מוותרת על בקשת המשמעות, להפך, היא מאפשרת אותה. השלישי, הגישה של טענה במקום ראייה - היא מלאת ענווה ובמובן הזה היא גם מממשת את ההזדמנות שבמצב הפוסטמודרני: בעולם כזה ניתן להאזין לעוד "טענות" וכיווני מחשבה רבים ובכלל זה שיח ערכי לכתחילה.

כלי עבודה שני - תורה דינאמית (תורה היא וללמוד אני צריך)

ביהמ"ד או שיעור לא יכול לדבר את האמת של אחרים, יש מקום לאמירה האישית - לחיפוש של אדם את עצמו בתורה. עיקרה של הטענה, שהיא באה מתוך האדם וחייבת להיות מותאמת למידותיו כאשר הוא מציג אותה. לפיכך, בית המדרש (או הדיון בשיעור) חייב לתת מקום לעולמם של התלמידים, לדבר הרלוונטי להם כקבוצה וכפרטים, כל אחד בייחודיותו. על מנת להצליח בכך יש לשחרר מכפיית משמעויות מסוימות בכיתה ולאפשר לתלמיד לחפש את המשמעויות שלו בסוגיה בתוך עולם מוחזק ומחויב. באופן זה, הדיון בכיתה יהפוך למודל עבודה אפקטיבי לתלמידים גם בהמשך חייהם.

כלי עבודה שלישי – אמון בתלמידים

התפקיד שלנו כאנשי חינוך, לעזור לתלמידים לחפש ולא לחפש בשבילם. מהלך חינוכי כזה מסייע לתלמיד לגדול (במובן העמוק של המילה) כאשר הוא מחפש את האמת שלו. אחת הבעיות הגדולות ב"אור גדול" היא שהוא עלול להטיל צל גדול. אנשי החינוך הם אור שצריך להאיר, אולם הם חייבים להשאיר מקום לתלמיד בו הוא יבוא לידי ביטוי כיחידים.

לסיכום :

כאנשי חינוך אנחנו יכולים לנסות להילחם בתופעה שמפושטת בכל שדרות חיינו. אבל יש דרך נוספת, דרך המבקשת למצוא בתופעה על אתגריה גם הזדמנות. **העולם הפוסט מודרני, לצד האתגר הגדול שהוא מציב, מאפשר גם הזדמנות חדשה:** לענווה, לריכוך, לחיים של משמעות מתחדשת היונקת מן השמיים אבל נמצאת בגובה האדם בארץ ובמעמקי אישיותו וחינוכו.

הדגמה חינוכית: סוגיית טעמי המצוות דרך כלי העבודה של "מוחזקות, טענה וראיה"

בחלק הבא של "את פתח" זה - ננסה להדגים איך העידן הפוסטמודרני מזמן לנו הזדמנות (ולא רק אתגר) באמצעות הכלי האבחנה שבין "מוחזקות, טענה וראיה" ביחס לסוגיית טעמי המצוות שהיא סוגיה שעוסקת באופן עמוק בזהות.

מחויבות לתורה ולמצוות מגדירה מימד מהותי מאוד בזהותו של האדם ובוודאי של נערים ונערות.

אחת הסוגיות הגדולות אתה מתמודדים אנשי החינוך יחד עם תלמידיהם היא השאלה: האם החיפוש אחר הטעמים למצוות עשוי לסייע/ לחזק את הזהות הציונית-הדתית? ואם כן באיזה אופן?

נראה שכלי האבחנה שהבאנו: "מוחזקות, טענה וראיה" עשוי בעידן פוסטמודרני להצמיח הזדמנות לבניית זהות "ציונית דתית" נאמנה. ננסה לגזור מהדיון הידוע הזה עקרונות חינוכיים נוספים לחינוך בעידן הפוסטמודרני.

גישתו המורכבת של הרמב"ם – ציר הראיות המוגבלות

בסוף ספר המצוות (לרמב"ם) (לאוויים, מצווה שס"ה, משפט המלך) מסביר מדוע התורה הסתירה את הטעמים המצוות ולא גילתה אותן בכתוב. דברי הרמב"ם מבוססים על מדרש ידוע על שלמה המלך (בבלי, סנהדרין כא ע"ב) שם מבאר רבי יצחק כי ביחס לשלוש מצוות בתורה העוסקות ב"משפט המלך" התפרש הטעם בתורה ונכשל בהם שלמה המלך. את הכישלון מסביר הרמב"ם (ע"פ המדרש) בביאורו למצווה האחרונה **בספר המצוות שלו, שס"ה:**

ולפי **שנודע טעמן הגיעו בהן לידי ביטול** - כמפורסם מעניין שלמה ע"ה, על אף גודל מעלתו במדע ובחכמה ושהוא אמרו: שיש בזה הערה לבני אדם:

שאיילו ידעו **טעמי כל המצוות היו מוצאים להם דרך לביטולן**, שהרי אפילו זה השלם הגדול (=שלמה) טעה בזה וחשב שלא יהא מעשה זה סיבה לעברה בשום פנים, כל שכן ההמון בדעתם החלושה, שהיו באים לידי זלזול בהן ויאמרו: לא אסר דבר זה ולא ציווה על דבר זה אלא בגלל כך וכך – **אנו נזהר בדבר שבגללו נתנה מצווה זו ולא נקפיד על המצווה עצמה, וכך היו, באים לידי הפסד הדת.**

לפיכך הסתיר ה' יתעלה טעמיהן; אבל אין מהן גם אחת שאין לה טעם וסיבה, אלא שרוב אותם הסיבות והטעמים לא ישיגום דעות ההמון ולא יבינום. וכולם הם כמו שהעיד הנביא: "פקודי ה' ישרים משמחי לב" (תהילים יט, ט).

מהו הכשל של שלמה המלך ע"ה? שלמה האמין שהוא יוכל לקיים את "טעם המצווה" כלומר את מטרת המצווה מבלי לקיים את הפעולה שאמורה להביא למטרה הזו עצמה. וכך עבדה מחשבתו:

התורה אסרה על המלך להרבות לו נשים נכריות, טעם העניין ע"פ הפסוק: "פן יטו את לבבו" (לעבודה זרה). חשב שלמה שהוא יצליח לקיים את המטרה, קרי להימנע מהטיית לבו לעבודה זרה, על אף שהוא מרבה לו נשים נכריות. אבל בפועל - נכשל בכך, "והנשים הטו את לבבו" (כך גם לגבי איסור הסוסים).

שלמה חשב שהטעם שהוא רואה אל מול עיניו מבטא את "האמת הא-לוהית" הטהורה ועל כן הוא יכול לממש את הטעם ולוותר על הפעולה. במובן מסוים שלמה החזיק בעמדה "מודרניסטית" מובהקת - שמאמינה שהיא מסוגלת לתפוס את האמת אסופה בשלמותה. רבי יצחק מעיר ומאיר על חולשתה של העמדה הזו: האדם הסופי לעולם לא יוכל להכיל את האמת השלמה. לעולם לא יוכל להבין את טעם המצווה באופן מלא ושלם. ואם שלמה המלך, החכם באדם, "גדול העולם" נכשל בתפיסתו, קל וחומר ש"המון האנשים" ייפלו באותו כשל בדיוק בבואם לברר את טעמי המצוות.

אם היינו עוצרים כאן, היה נדמה שהרמב"ם מתנגד באופן חריף ללימוד ועיון של טעמי המצוות, אולם כידוע, הרמב"ם סובר אחרת:

"ראוי לאדם להתבונן במשפטי התורה הקדושה ולידע סוף ענינם כפי כחו, ודבר שלא ימצא לו טעם ולא ידע לו עילה אל יהי קל בעיניו, ולא יהרוס לעלות אל ה' פן יפרוץ בו ולא תהא מחשבתו בו כמחשבתו בשאר דברי החול" (הלכות מעילה, פ"ח הלכה א')

"אף על פי שכל חוקי התורה גזירות הם כמו שביארנו בסוף מעילה, ראוי להתבונן בהן וכל מה שאתה יכול ליתן לו טעם תן לו טעם, הרי אמרו חכמים הראשונים שהמלך שלמה הבין רוב הטעמים של כל חוקי התורה" (הלכות תמורה פרק ד, י"ג).

בשתי ההלכות הללו נראה שהרמב"ם מעודד לימוד ועיון בטעמי המצוות. ויתרה מזו, בספר "מורה נבוכים" חלק ג' מקיים הרמב"ם דיון נרחב ועמוק בנושא זה עצמו (פרקים כ"ו- כ"ז) ונותן טעמים למצוות. והסתירה כאן ברורה: כיצד בספר המצוות מסביר הרמב"ם את הסכנה שבעיסוק טעמי המצוות עד כדי הפסד הדת, ובכל תורתו הוא מורה ומעודד על עיסוק נרחב בטעמי המצוות?

נראה שהתשובה לכך עמוקה ופשוטה ומתחברת היטב לתחילת הדיון. ישנו הבדל בין גילוי הטעם בתורה ע"י הקב"ה, לבין חשיפת הטעם באמצעות העיון השכלי. כאשר הטעם כתוב בתורה לכאורה "האמת" פרוסה בפניו ואז יכול אדם להמיר את קיום המצווה בניסיון לקיים רק את טעמה ב"דרך אלטרנטיבית". אולם כאשר אדם לומד בעצמו את טעמי המצוות - תמיד יש מקום לספק ולתהייה: "האם הטעם אליו הגעתי מספר את כל הסיפור"? או "האם הוא נכון בכלל"? את הדברים הללו מדגיש הרמב"ם במילים שלו "ראוי לאדם להתבונן במשפטי התורה ולידע מהם סוף עניינם כפי כוחו". כוחו של האדם מוגבל, מה שהאדם חשף, לעולם יהיה חלקי, סופי, וקטן ביחס לאמת של הקב"ה. ואע"פ שכוחו של האדם מוגבל, יש בחשיפתו ערך של ממש ועל כן עליו להשתדל "לידע סוף עניינם כפי כוחו".

בעולם פוסטמודרני יש לדברי הרמב"ם משמעות רבה. הניסיון לדבר ב"אמיתות מוחלטות" לא יסייע לקיום תורה ומצוות, אולי דווקא להפך. דווקא העולם הפוסטמודרני, המדגיש את חלקיות המחשבה האנושית, את השפעתה מגורמים רבים כ"כ, את הצורך להיות מודע למגבלותיו של

הרציונל האנושי המשתנה מאדם לאדם - **מאפשר הזדמנות לחיות עולם דתי המתנהל בענווה** : מחד "מוחזקות" בקיום תורה ומצוות ומאידך נתינת תוקף לה - באמצעות הטעם החושף חלק מן האמת של אותה מצווה. והנה מפגש פורה וחשוב בין המצב הפוסטמודרני לבין הרמב"ם.

גדולת התורה ואינסופיותה אינה בכך שהיא מספקת לנו טעם **אינסופי בלתי מובן**, אלא שהיא מספקת **אין סוף של טעמים סופיים, מובנים וחסרים**. שהרי מה שהוא אינסופי הסופי לא יכול להיפגש איתו. רק עם הסופי האדם יכול להיפגש למפגש **רלוונטי ומשמעותי**.

גישתו של רבי יהודה הלוי – מעמד אחר של טעמי המצוות

רבי יהודה הלוי הולך בכיוון אחר. אף שלשיטתו לא יכולה להיות סתירה בין השכל לבין התורה, מכל מקום אין דבר מחוקי התורה (להוציא את המצוות השכליות) שהשכל מחייב. לשיטתו לשכל האנושי אין מבוא כלל לרצון ה' מהאדם:

" כי בעבודת הא-לוה אין מקום לא להשערה ולא להקש שכלי ולא לשיקול דעת. כי אילו היה הדבר כך, היה מה שהגיעו אליו הפילוסופים בחכמתם ושכלם כפליים כמה שהגיעו אליו בני ישראל" (מאמר ראשון סוף סעיף צ"ט).

על אף האמור כאן, באופן מפתיע, במאמר השני (סעיף כ"ו), בתוך דיון נרחב על מצוות הקורבנות, נותן החבר טעם למצוות הקורבנות ומאריך בדבר. אולם בסוף דבריו הוא מעיר את ההערה החשובה הבאה:

"ואין אני טוען בהחלט חלילה לי מאל! כי כונת העבודה הזאת היא הסדר הזה אשר אמרתי – להפך! אל נכון נעלם הדבר ונעלה מזה. אומר אני : תורת האלוהים היא, ומי שקיבלה בתמימות, בלי התפלפלות ובלתי התחכמות, מעולה הוא מן המתחכם והחוקר. אך מי שנטה מן המדרגה העליונה הזאת אל המחקר, מוטב לו כי יבקש טעם לדברים האלה אשר יסודם בחכמה האלוהית, מאשר יעזבם לסברות רעות ולספקות המביאים את האדם לאבדון" (כוזרי, מאמר שני סוף סעיף כ"ו).

הערותו של החבר מסבירה עקרון יסודי בשיטת ריה"ל. מכיוון שאין לשכל האנושי מבוא לתורה האלוהית – הדבר הנכון ביותר הוא לקבלה בתמימות ולא להזדקק כלל לסיוע חיצוני שיחזק את רצונו של האדם לקיים את התורה. עצם היות התורה אלוהית אמור להספיק לאדם על מנת לרצות לקיים אותה. ההזדקקות לטעם מגיעה רק במצב שבו נוטה אדם מהמדרגה העליונה הזאת, קרי לסברות המערערות את ביטחונו בקיום תורה ומצוות, ואז הוא נזקק ל"טעמים" שיחזקו זאת. מדבריו עולה, **שהטעמים אותם גילה האדם הם טעמים שאדם נותן לעצמו**: "ואין אני טוען חלילה לי מאל – כי כוונת העבודה הזאת היא הסדר הזה אשר אמרתי להפך! אל נכון ונעלה הדבר!". האדם הנבוך והמבולבל יכול ואף **חייב לתת טעמים למצוות לעצמו** – כלומר לפרוס תשתית ערכית שתחזק את הזדהותו עם המצוות. אבל לא על מנת לחשוף את כוונתו נותן התורה (שכן אין זה אפשרי כלל ועיקר), אלא על מנת להתחבר למצוות ולחזק את המחויבות להן **באמצעות מציאת פשר אישי (אינדיבידואלי)**.

דברים אלו עשויים להוות הדרכה מעניינת בעולם פוסטמודרני. ריה"ל בעצם אומר - שאין באפשרות האדם להביא כלל "ראיות". בניגוד לרמב"ם שמבקש ראיות, אם כי חלקיות, מבקש ריה"ל להעמיד אותנו היטב מול המציאות: על האדם להכיר בכך שאין בכוחו לחשוף דבר מאמיתת טעמי המצוות. אולם ריה"ל לא משאיר את האדם לוט בערפל. הוא נותן לאדם מזור ומציע לאדם לחשוב בעצמו על רעיונות שיהפכו את המצוות למשמעותיות עבורו.

זו מהפכה של ממש. שכן יש כאן הודאה גמורה במגבלותיו של השכל האנושי מחד, אולם גם הכרה בצורך לא להתעלם מהכלים האנושיים שלנו מאידך, על מנת להפיח רוח חיים כאשר העולם והזהות מתערערים.

ההודאה של ריה"ל במגבלות השכל ביחס לעבודת ה', דומה לערעור מעמדו של השכל בעולם הפוסט מודרני ביחס להכל. אולם בניגוד לעולם הפוסטמודרני (הקיצוני יש לומר), ריה"ל אינו מציע לזנוח את השכל, אלא לעשות בו שימוש מושכל ומודע במסגרת האפשר.